

Jokin Zaitegi: "Berrogei urte beltzak eta gorriak jasan izan behar ditugure hizkuntzak"

Deia, 1977-12-08.

Jokin, Arrasaten eta 1906an jaio zen, uztailak 26.

Ez zaio herria ahaztu.

Gaur, 71 beteak, Oñati-ko San Martin Residencia berri-ederrak duen terraza zabaletik Udalaitz ederki begiztatzeko moduan da. Bere Arrasate-tik honeratzeko aukera egiterakoan, kontu hau egingo zuen, noski. Ikusi, ikusten du, lainuak ezaltzen ez badiote behintzat; ba dakigu: non nahi, eta batez ere gure herrian eta orain dagoen egoeran, sarritan sortzen direla lainuak; batzu, hodei beltzak, baita gorriak ere; baina gure herrikoak direnean, denak ditu hartzen beretzako ezagutzan baititu Euskalerriko aize-urien hodei-lainu eta lanbruak, ameslari eta poeta jaio, josulagun egin eta apaiza den gizon honek.

Oñati-ko etxe-gailur hontatik elkarrekin begira gauden hontan euritsu dago, eta hotz.

Jokin, Txomintxineko etxean jaio zen, eta han jaiotako anai bakarra da; bizi, berriz, eta bere anai-arrebak jaio, Erdiko kalean dagon "etxe zaharrea".

Begiak Udalaitz-ko tontora estaltzen duten hodeietan dagoela galdetzen diot oraindik haur zeneko Arrasateaz.

– Zer esango dizut ba... (sarritan erabiltzen du honelako sarrera) Lehenengo ikastaroa han egin nuen, haurtxo nintzakoarik ez zait gogoratzen, gero esandakoaz jakin dut dakitena. Gerokoa egiteko hiru aukera genituen Arrasaten: eskola nazionala, herriko eskola eta Viteri-k jarritako bat. Ni, herrikora bidali ninduten: Elias Azpiazu "Txortena", maixu; "Txortena", jaio zen baserriaren izena zen; ongi erakutsi zigun lehenengo mailako hau, baina dena erdaraz.

– Herritarra, baserritarra, eta erdaraz?

– Halaxe da. Euskaraz hitz bat ez. Legeak hala, nonbait.

– Elizkoia al zinen?

– Ez hainbeste. Monagilo urtebete izan nintzen. Ez dakit honek zerbait esan nahi duen.

– Josulagun izatera zerk edo nork bultza zituen?

– Neure asmoa izan zen; benetan neure asmoa... Bai, eta nere gurasoen nahiaren aurka... Hara, nere ama zenak izan zuen aizpa bat moja sartu zen, eta orduko korukoak dote handia eraman behar izaten zuten, etxeko guzia eramango zuen. Joan zen mojatxoa, eta handik urtebetera hil egin zen... Eta, bai ba, gure amak esperientzia hori izan zuen: mojak eta praileak dirua ateratzeko direla... Elizartekoak ziren, noski, baina nere erabakirik ez zuten onartu. Garai hartan Durangon zegoen Aita Basabe, lekeitiarra, oso Arrasatekoa zen; hitzaldiak ematera etortzen zen sarri, eta honekin nere

lehendabiziko gogojarduna egin nuenean aitortu nion nere nahia. Nere monagillutzako Axentxi, serora, ez zen urruti ibiliko, eta Aita Basabe geratu zen neure gurasoekin hitzegiteko. Baina, etxean nahi ez. Ordaindu behar zena, ezer ez, hutsaren urrea; baina, nahi ez. Hala ere, han joan nintzen azkenean Durango-ra. Dakizun bezala, josulagunak eskola hutserako Orduñan zuten bat, apaizkuntzarako Durangoko hau, eta josulagun egiteko, Loiolan. Ni, Durango-ra joan nintzen. Irakasle on-on bat aurkitu nuen: Bitor Iriarte, gero zuk Caracas-en ezagutu duzuna. Hemen, Durangon, ezagutu nituen "Lauaxeta", lau urte aurrerago zegoena, eta Andima Ibiñagabeitia.

– Euskararik?

– Hizkuntz-giroa, erdara hutsa, noski.

– Durangotik Azpeitira: Loiolan, zer?

– Bai, Durangon hamalau urtekin sartu eta hamabost bete gabe, Loiolara... –eta Aita Zaitegi askotan oroitzen zaren, urrun, geratzen da, begiak gora; orain, bere gelatxoan aurrez aurre esarrita gaude biok...– Loiolan... zahar-berrien maixu, Aita Martin Garmendia genuen; euskararik ez zen maila hontan ematen, bigarrenean hasten ziren zerbait; Andima hor zen, gure "Lauaxeta" ere bai; baita Palgida (Plazido) Mujika ere...

– Zer diozu "Lauaxeta"z?

– Ongi ezagutzeko aukera izan nuen. Baina gu ez ginen oraindik abertzale; ni ez behintzat. Garai hartako abertzaletasuna... Egia, nik ez nekien nor nintzen, eta garai hartan josulagunak ahaleginak egiten zituzten gauza hoiek ixiltzeko. gero, Aita Garmendiak eman zidan halako batean bigarren urtean nengoela, Mendiburu irakurtzeko. Euskal girotxo bat sortu zen: 20-24 batek osatzen genuen 60 bat irakasletik; pentsa, gu dagoaneko 18 urteko mutilak ginen; eta donostiarra zen Aita apalategi, Zubiri filosofoaren osabak, aditza ematen zigun. Hau izan zen eman ziguten euskara bakarra. Baina gauzak nolabait behar, eta aita Apalategik zituen liburuak aztertzeko baimena eman zigunez, egun batean *A mi vasco* aurkitu genuen Andima eta biok... "Nere aita liburu hau dela-ta hil zen". "Ta, zertaz ari da, ba", esan nion nik. "A, nik ez dakit"... Nik hartu nion liburua eta esan nion: "Seme batek jakin behar du zer dela-ta hil den bere aita". Hartu genuen liburutxo eta Loiola ostean dagoen Txalintxo erreka hertzera joan eta sasipean jarrita goitik behera irakurri genuen. Eta bukatu genuenean hala esan nion: "Gu euskaldunak gera, eta euskara sakon ikasi behar dugu". Zabaldurak genuen liburutxo gure artean, eta denak erori! Salatari bat beti izan dugu tarteko. Deitu zidaten, eta berebizikoa! Halaxe ziran gauzak, orduan eta gero-gerokoak... Begitan hartu ginduzten. Eta erantzun bat bezala, guk euskaldun taldekook, erabaki bat hartu genuen klasikoak, guk euskuetan genituenak!, euskaratzea. Egia esan, Andima Ibiñagabeitiak eta nik bakarrik bete genuen erabaki hau: Andimak, *Unai kantak* eta *Lur kantak*, eta baita Bergili-renak ere; nik, berriz, Sofokel, osorik itzuli nuen.

– Eta "Lauaxeta"?

– Gu baino zaharragoa, *Jesusen biotzaren deia*-n bereak idazten hasia zen.

– Gero?

– Hemendik, Oña-ra. Hemen euskaratu nuen Aita Laburuk idatzia zuen "Citología": nere "Kizkiña" (zelula), eta hara lehenengo poza: Julio Urquijo jaunari bial, eta honek RIEV-en atara! Kalteak ekarri zizkidan gero honek... Baina goazen: hemen gaudela bidali gintuzten lehendabiziko Ameriketara...

– Zertara?

– "Zergatik" izan bazenu... Euskal gaiak bihotzez hartzen genituenak beste bakar batzuekin poliki nahasi eta hara bota gintuzten hiru urterako: Andima, Bucaramanga-ra; Mugika, Pasto-ra, biak Colombian; batzu, San Salvador-era eta Guatemala-ra; ni, Venezuela-ko Mérida-ra; hor sakabanatu ginduzten. Ezer esateke. Hau 1929an gertatu zenean, gu dagoaneko 23 urteko gizonak ginen, ez haurrak; baina esanetara jarriak, noski... hiru urteak bete genituenean Belgica-ra, Marneff-eko etxera.

– Zuek, Belgika-ra itzultzen zerate, beraz, 1932an, eta, zer gero?

– Gure generala Ledokowski polatiarra zen; 1937an, eta Euzkadi ez zen oraindik erori, bere agindua eman zien josulagunen aldizkarietara munduan zehar: Franco-ren alde jarri behar zutelako. Guk, bagenituen, bakarka, gure gora-beherak. Andima Ibiñagabeitiak, Teologiako lehenengo urtea bukatu eta uzti zuen, irten zen. Nik, ahal nuen modura eutsi nion. "Lauaxeta" ordurako aterea zen, eta ez dut uste honen erabakia eragozpen politikoren batek eraginda izan zenik; Belgika-ra idatzi zidan nik Euskaltzale Baltzarrak, eta "Aitzol"-en eraginez, emandako saria irabazi nuanean, zorionak ematen: Lehenengoa harek atera baizuen.

– "Lauaxeta", gero fusilatua izango zen gure olerkari handi hau, non zebilen garai hartan?

– Guda aurrean, *Euzkadi*-k zuen euskal orriaren buru izan zen; bizi, berriz, Mungin, bere herrian. gero, "Orixe" egin zen orri horren arduradun. Baina orain, gaudenean, Euzkadi erori eta "Lauaxeta" Gasteizen hil zuten urte berean, "Flandre" itsasontzian hor goaz berriz ere euskal zarren aldiz Ameriketara; ni, Salvador-era: sei urte irakasle; bitartean, bi anai mendietan, bat espetxean... Ni hemen nagoela, profesoa egiteko denbora heltzen zait; ba dakizu, josulagun oso egiteko laugarren boto bat egin behar dela: Aita Santuari zor zaion menpeari dagokiona; ni prest nengoen, noski, baina nagusiak ez zidaten honetarako biderik ematen. Halaxe heldu zen nik hitzegiteko ordua; esan nituen nereak, Lagundia utzi eta apaiz bezala geratzeko bideak egin nituen. Urtebetean, Ciudad Vieja-ko parroku izan nintzen, urinagusiaren ondoan. Gero, Guatemala uri-burura joan eta "Instituto América"-ren zuzendaritza eskeini zidaten: han lan asko egin nuen, eta *Euzko-Gogoa* sortu.

– Zergatik, eta nola?

– Nik, aurretik Mexikon, 1946an, nere bi liburu argitaratu nituen: *Goldaketan* eta *Sofokle*-n 1go liburua 1950an, beti ameslari bat izan naizenez, irabazten nituen sos batzuekin aldizkari bat sortzeko asmoa etorri zitzaidan. Andima, Paris-en zen; dei egin nion, baina baina ez zuen etorri nahi izan berriz Ameriketara. Aurrez izandako hura nahikoa zuen nonbait. "Orixe"-ri bota nion eskeintza. Eusko Jaurlaritzako OPE-ren bidez jakin nuen Baxenafarroatik. Argentinara joana zela eta hartueman batzu tarteko eta Ander Mirena Irujo bitarteko, behar zituen hileko \$100, etxe-bizitza eta janaria eman nitzkion. Sei hilabete egin zituen nerekin, eta gero hark gehiago maite zuen lan bat, egitera bideratu nuen: San Salvador-ko nere lagun batuen etxean *San Agustín-en aitormenak* idazten jarri zen. Bitartean, Urretxu-ko Argarate-ren lan batzu jaso nituen.

– Zu izan zinen garai hartan euskara hutsean, eta gai gailenekin, aldizkari bat atera zenuen bakarra.

– Eta, adi zazu, ez zen erraza izan. Noizpait, Andima etorri zitzaidan, eta bi urtez aritu zen nerekin; Caracas-era, zuengana joan zenerarte. Hala era, zuengana joan zenerarte. Hala ere, berantkera batzugin, baina eten osorik gabe, bederatzi urtez eutsi lanari, eta batez ere diru kosteari!... Honera ekarri nahi izandu nuen, baina Madrilek ez zidan baimenik eman eta nik jarrai, eutsi ahal izan nion artean.

– Mitxelenak zutaz esandako zerbait ba datorkit burura: "Zaitetik haina Euskalerrinari eta euskarari buruz hainbeste lan, osasun eta ondasun eskeini dionik, gutxi izan da".

– Bai, honelako zerbait irakurria dut, eta eskertzen diot.

– "Orixe"-ren lana ongi ezagutzen duzu, argitaratu zituenatik zein lanekin geratu zinake?

– Nik Poemak *Euskaldunak* ondo ikusten dut: *Jainkoa bila...* Hara, nere ustez. "Orixe"-ren lanik ederrenak *Jesusen biotzaren Deian* idatzi zituen: "Txori galdua" (bere bizitza), "Ni naiz egia". "Ni naiz bizitza", eta "Jesukristoren izenak". Neri asko gustatzen zaiten beste bat, eta hau lehenengoetako: *Santakruz apaiza* da, egitan oso polita...

Egun honen argia aspaldi itzali da: Udalaizt jan du ilunak.

– Nola ikusten duzu euskararen etorkizuna? –galdetzen diot bukatzeko.

– Atzeratu samar geratu gera. Berrogei urte beltzak eta gorriak jasan izan behar ditu hizkuntzak. Hala ere, eutsi dio: gazteak lanean ari dira; ba dirudi euskara ondo finkatuko dela gure herriaren ahoan. Ni, nere lanean ari nauzu eten gabe hemen Arrasate-tik gertu. Udala begien aurrean dutala. Ezin dut gehiago, Arrasate-tik gerto. Udala begien aurrean dutala. Ezin dut gehiago eskatu, eta eman.

Bibliografia

Tori nere edontzia (1934, V Euskal Olerkiaren Egunaren 1go saria).

Bide-nabar.

Longfellow'en Ebangeline, 1945.

Goldaketan (olerkiak) eta *Sofokel'en Antzerkiak* (itzulpena), 1946-en, Mexican.

Euzko-Gogoa aldizkaria sortzen du Guatemalan, eta bederatzi urtez (1950-1959) euskal aldizkari goimailakoen eta garrantzidun bilakatzen da.

Bidalien eginak, 1954, Zarauz ("Orixe"-ren hitzaurrearekin).

Sofokel'en Antzerkiak, II (Itzulpena), 1958, Zarauz.

Platon'eneko atarian (Donostian) eta *Berriz ere goldaketan* (Guatemalan), 1962an.

Euripide'ren Medeia, 1963 (Donostia'ko Egan-en).

Platon-1. Oturuntza. Protagora, Menon, 1975, Arrasate.

Urteteko daudenak: *Erbesteko olerkariak euskeraz*, *Gu ta gutarrak*, *Parantze'ko Elertiaren Edestia* (orain gertatzen ari dena Oinatin) etabar.

La costosa entrega de un hombre a la cultura de su país

Jokin Zaitegi siente de niño la vocación ignaciana, y en Loyola conoce a otros hombres que van a ser importantes en nuestras letras: "Lauaxeta", poeta euskaldun fusilado luego por los franquistas en Gasteiz, y Andima Ibiñagabeitia, un finísimo escritor que murió en su exilio en Caracas, hace nueve años. Es en Loyola donde descubren que son vascos y se deben a su lengua. Estos tres y "Orixe", el mayor poeta moderno, y acaso de todos los tiempos, han quedado unidos por esta misma vocación religiosa, su sacrificio y el hermoso fruto que ha dado a las letras vascas.

Es significativo que ninguno de ellos haya continuado en la Compañía de Jesús: "Lauaxeta" y "Orixe" salieron al final de sus estudios, Ibiñagabeitia un poco antes, y Zaitegi, después de ser jesuita.

Aunque sigue siendo sacerdote.

Todo esto denuncia un hecho que constituye el hilván de esta entrevista en euskara: la hostilidad con que eran vistas las actividades culturales vascas en las compañías religiosas del País. He tenido la oportunidad de dar un testimonio de este encono en la entrevista que hice al Hno. Ginés, de La Salle, hace unos días; se pueden recoger muchos de los sacerdotes que fueron desterrados, como es el caso del P. José Miguel de Barandiarán, y de miembros de las diversas órdenes religiosas que dispersaron por América y Asia a aquellos que cometieron el pecado grave de sentir como suya la cultura de su pueblo.

Hoy parece una aberración; y es eso, lo que parece.

Por esto y otras cosas muy graves hemos pasado los católicos vascos; la Iglesia ha asumido con esta conducta una gravísima responsabilidad frente a nuestro pueblo.

Los frutos, están a la vista.

Los vascos hemos sido en general leales a la Iglesia; no hemos practicado la incondicionalidad porque no nos va, y porque no hubiéramos sido leales a la fe del Cristo que defiende al hombre completo. Subordinar pueblo y cultura, la nacionalidad, a las ambiciones nacional-imperialistas de cruzada que durante siglos han compartido torpemente la Cruz y la espada, es un error que nos está costando a todos, creyentes o no, victoriosos y víctimas, un precio muy caro.

Después llegó Juan XXIII, el bueno; afortunadamente; y también algunas actitudes conciliales y conciliadoras; no de regalo, sino de simple justicia al reconocer a nuestro pueblo el derecho que tienen todos a defender su cultura y las condiciones políticas indispensables para que estas culturas puedan sobrevivir.

En Loyola no pueden alegar ignorancia.

El P. Boeto, después Cardenal, actuó de Visitador de la Orden el año 1922, y al hacer su informe dejó escrito más o menos: "Aprended la lengua vasca que habla el pueblo; es necesaria para el cumplimiento de las tareas de la Orden".

No hacía más que expresar con cordura una reflexión elemental del hombre, sobre todo si este hombre es cristiano.